

XVI. YÜZYILDA SAFEVİLER'DE TARİH YAZICILIĞI VE BU DÖNEMDE YAZILMIŞ KRONİKLER

SAFAVIDS HISTORIOGRAPHY IN THE SIXTEENTH CENTURY AND THE CHRONICLES WRITTRN WITHIN THIS PERIOD

DOI: 10.33404/anasay.650145

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Fatih PEKOL*

ÖZ

Safevi Devleti, adını merkezi Erdebil olan Safeviyye tarikatının piri Şeyh Safiyüddin Erdebili'den almıştır. Devletin kurucusu ise yine bu tarikata mensup olan Şah I. İsmail'dir. Şah İsmail 1501 yılında devletin merkezini Tebriz olarak belirlemiş daha sonra ise Şiiliği devletin resmi mezhebi olarak seçmiştir. Şah İsmail devleti kurduktan sonra otoritesini tesis etmek için içte birliği sağlamaya, komşu devletlere siyasi ve askeri üstünlük kurmaya çalışmıştır. XVI. yüzyılda Şah I. İsmail ve ondan sonra gelen Şah I. Tahmasb, Şah II. İsmail, Şah Muhammed Hüdabende ve Şah I. Abbas dönemlerinde de Safeviler bölgede güçlü bir devlet olarak kalmayı başarmıştır. Çalışmanın içeriği de bu şahların hükümranlık sürelerini kapsayan XVI. yüzyıl Safeviler'de tarih yazıcılığı anlayışı ve bu dönemde yazılan kroniklerdir.

¹ - Makale Geliş Tarihi: 22. 11. 2019 Makale Kabul Tarihi: 26. 11. 2019

** - Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Bölümü, Yeniçağ Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, fatihpekol10@gmail.com, **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0003-1881-0645>

Çalışma iki bölümden müteşekkil olup birinci bölümde İran'da İslam sonrası tarihçilik geleneğine ve Safeviler'de tarihçiliğin oluşum evrelerine değinilmiştir. Bu bağlamda İran'da İslam sonrası gelişen tarihçilik Arapçanın etkisi altında kalmış, Farsça tarihçiliğin ise X. yüzyılda Samanilerden sonra ortaya çıktığı söylenebilir. Safeviler dönemi tarih yazıcılığının, devletin yeni kurulması ve Şah İsmail'in bazı politikaları nedeniyle çok fazla gelişme gösterememesine rağmen XVI. yüzyılın başlarında başladığı ifade edilebilir. Ancak ilerleyen dönemlerde birçok müstakil eser verilmeye başlanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise XVI. yüzyılda kaleme alınan Safevi kronikleri, kronolojik olarak sıralanmış; bu eserlerin müellifleri, eserlerini kaleme alma sebepleri, eserlerinde verdikleri bilgilerin tarihi değeri vb. konulara değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Safevi Devleti, İran, Tarih Yazıcılığı, XVI. Yüzyıl, Tarihçilik.

ABSTRACT

The Safavid State has named after Sheikh Safiyuddin Ardabil, the founder of the Safaviyya sect, whose center was Ardabil. The founder of the state is Shah Ismail I, who also belongs to this sect. In 1501, Shah Ismail designated the center of the state as Tabriz and later he chose Shi'ism as the official sect of the state. After Shah Ismail founded the state, he tried to establish unity within the country to ensure his authority and tried to establish political and military superiority to neighboring states. In XVIth century, during the period of Shah Ismail and after him during the periods of Shah Tahmasb, Shah Ismail II, Shah Muhammad Hudabende and Shah Abbas I, the Safavids managed to remain a powerful state in the region. The content of our study, including the period of sovereignty of these Shahs, the understanding of historiography in Safavids of XVIth century and chronicles written during this period.

The study consists of two chapters. In the first part, the tradition of post-Islamic historiography in Iran and the formation stages of historiography in Safavids are mentioned. In this context, it was understood that the historiography that developed in Iran after Islam was under the influence of Arabic, and that Persian historiography emerged after the Samanis in the Xth century. Historiography in the Safavid period began in XVIth century. However, due to both the new establishment of the state and some policies of Shah Ismail, historiography did not develop much in the first quarter of this century. Nevertheless, many

independent works began to be given after these processes. In the second part of the study, the Safavid chronicles written in this century are given in chronological order and the works are introduced together with their authors.

Keywords: Iran, Safavid State, Historiography, XVIth Century, Historiography

GİRİŞ

Safevi Devleti adını, Safeviyye tarikatının piri Şeyh Safiyüddîn Erdebilî'den almıştır. Devletin kurulmasından sonra yazılan eserlerde Şeyh Safiyüddîn Erdebilî'nin soyunun Hz. Ali ve on iki imamlardan olan İmam Musa el-Kazım'a dayandığı belirtilmektedir (Gündüz 2008: 451). Aynı zamanda Şeyh Safiyüddîn Erdebilî'nin XI. asrın ilk yarısında yaşamış olan Fîrûz Şâh Zerrîn Külâh'ın sekizinci kuşaktan torunu olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır (Karadeniz 2014: 59). Şeyh Safiyüddîn ölünce Safeviyye tarikatının başına sırasıyla; Sadreddîn, Hoca Ali, İbrahim ve Cüneyt geçmiştir (Veliyeva 2007: 85). Safeviyye tarikatının siyasal olarak etkinliği ise Şeyh Cüneyt'in tarikatın başına geçmesiyle başlamaktadır (Sümer 1976: 2). Şeyh Cüneyt ve ondan sonra gelen tarikat pirleri olan Şeyh Haydar ve Sultan Ali'nin Akkoyunlular tarafından öldürülmesinden sonra ise tarikatın başına İsmail (1487-1524) geçmiştir (Gündüz 2008: 451-452).

İsmail, Akkoyunluların içerisinde bulunduğu siyasi krizleri fırsat bilerek birtakım faaliyetlere girişmiştir. İsmail 1500 yılında Anadolu'ya gelip Kızılbaş liderlerini de yanına alarak bir ihtilal çıkarmak istemiştir. Ustaclu Türkmenleri İsmail'in Anadolu'ya geldiğini duyunca onu Bingöl'e davet etmişlerdir. İsmail böylelikle Anadolu'da siyasi faaliyetlerine başlamıştır. Ancak II. Bayezid'in almış olduğu tedbirler neticesinde yönünü Akkoyunlu topraklarına çevirmek zorunda kalmıştır. Etrafında taraftar toplayan İsmail 1501 yılında Akkoyunlu hükümdarı Elvend Bey'in ordusunu Nahçıvan'ın Şerur Bölgesi'nde mağlup etmiş ve aynı tarihte Tebriz'e giderek Safevi Devleti'nin kuruluşunu ve kendi şahlığını ilan etmiştir. Şah İsmail, Safevi Devleti'nin resmi mezhebinin Şiilik olduğunu ilan edip on iki imam adına hutbe okuttu. Bu arada tekrar toparlanmaya çalışan Elvend Bey ve Murat Bey'i 1503 tarihli Alma Kulağı Savaşı'nda tekrar mağlup edip bölgedeki siyasi üstünlüğünü pekiştirdi (Gündüz 2010a: 254).

Şah İsmail devleti kurduktan sonra içte düzeni kurma gayreti içerisinde olmuş ve peş peşe zaferler kazanmıştır. Hatta II. Bayezid, Şah İsmail'in kazan-

diği zaferlerden dolayı da çoğu kez kendisini kutlamıştır (Gündüz 2010a: 254). Şah, Anadolu coğrafyasını politik ve askeri yönden daha iyi tanımak için 1507 yılında Dulkadiroğlu Beyliği'ne bir sefer düzenlemiştir. 1511 yılına gelindiğinde ise Safeviler'in etkinlikleri Irak, İran ve Azerbaycan üzerinde yoğunlaşmıştı. Ayrıca Safeviler Osmanlı Devleti dâhilinde de Şahkulu İsyanını körükleyip siyasi etkinliklerini Anadolu'da da devam ettirmek istiyorlardı. Ayrıca Yavuz Sultan Selim'in 1512 yılında Osmanlı tahtına oturmasıyla Safevi tehlikesi Osmanlı Devleti açısından net bir şekilde görülmüştü. İki devlet arasında oluşan siyasi buhranlar neticesinde Yavuz Sultan Selim 1514 yılında Safeviler'e sefer düzenlemek istemiş ve güçlü bir orduyla Çaldıran'a yönelmiştir. Osmanlı ve Safevi kuvvetleri Çaldıran'da karşı karşıya gelmişlerdir. Neticede Şah İsmail Çaldıran Savaşı'nda ağır bir yenilgi alıp, başkent Tebriz'e geri dönmüştür (Yetiş 2014: 8-10).

Şah İsmail'in 1524 yılında ölmesinden sonra yerine oğlu Şah I. Tahmasb geçmiştir. Henüz 10 yaşında tahta çıkan Şah Tahmasb iktidarının ilk yıllarını iç isyanları bastırmakla geçirmiştir (Gündüz 2010b: 413). Şah I. Tahmasb devletin devamlılığını sürdürme gayreti içerisinde olup devlet işlerinin yürütülmesinde ihtiyatlı davranmıştır (Balta 2018: 326-327). Şah I. Tahmasb uzun süren saltanatının ardında 1576 senesinde zehirlenerek öldürülmüştür (Gündüz 2010b: 415). Ölümünden sonra devlet içerisinde birtakım karışıklıklar yaşanmış ve bu durum kısa süreli birçok şahın tahta geçmesine sebep olmuştur. Bu dönemden Şah I. Abbas'ın tahta çıkışına kadar sırasıyla Safevi tahtına Haydar Mirza, II. İsmail ve Muhammed Hüdabende geçmiştir (Gündüz 2008: 453).

Şah I. Abbas'ın(1587-1629) tahta oturmasıyla Safevi Devleti'nde köklü reform hareketleri başlamıştır. Bazı Türkmen aşiretlerinin nüfuzu kırılmış ve böylece merkezi otorite güç kazanmıştır. Şah I. Abbas Safevi Devleti'nin merkezi ordusu olan Kızılbaş ordusunun yanında kendine sadık başka bir ordu da kurmuştur. Bu dönem politik ve askeri olarak Safevi Devleti'nin en parlak çağı olarak kabul edilmektedir (Balta 2018: 327).

Şah I. Abbas Osmanlı Devleti ile yapılan savaşlar neticesinde devletin başkentini Kazvin'den İsfahan'a taşımak zorunda kalmıştır. Böylelikle İsfahan bilim ve sanat şehri olmuştur. Şah I. Abbas 1629 yılında öldüğünde ise yerine torunu Sam Mirza geçmiştir. Sam Mirza devlet adamlarına karşı acımasızca davranmış bazılarını ise idam ettirmiş, Osmanlı Devleti ile de çoğu kez savaş-

mıştır. Bu savaşlar neticesinde Revan Osmanlı Devleti'nin eline geçse de daha sonra Safeviler tarafından geri alınmıştır. Sam Mirza'nın ölümünden sonra Safevi Devleti'nin başına birçok şah geçmiştir. Ancak başa geçen şahlar Safevi hanedanlığının yıkılmasını engelleyememişlerdir. Sam Mirza'dan sonra Safevi tahtına sırasıyla; Muhammed Mirza (II. Abbas), Şah Safi Mirza (Süleyman Şah), Şah Hüseyin Mirza, II. Tahmasb ve III. Abbas oturmuştur. Nihayetinde Nadir Şah 1736 yılında III. Abbas'ı tahttan indirip Safevilerin etkinliğini kırmış ve İran'da Avsarlar dönemini başlatmıştır (Gündüz 2008: 453-454).

1-Safeviler'de Tarih Yazıcılığının Oluşumu

İran coğrafyasında tarih yazıcılığı incelendiğinde ilk dönem eserlerinin İslamiyet'in kabulünün de etkisiyle Arapça olduğu dikkatleri çekmektedir (Çetin-Dilek 2017: 15). İçerikleri bakımından ise tarih yazıcılığı mevcut malzemeler ile derleme ve değerlendirmelerden uzak taklit eserler şeklindedir (Demir 2007: 258). Farsça tarihçilik geleneği ise X. yüzyılda Samaniler döneminde ortaya çıkmış, XI. yüzyıl Gazneliler döneminde ise varlığını iyice hissettirmiştir. Bu dönemde iki tür Fars tarihçiliğinden söz edilebilir. İlki Firdevsi'nin öncülüğündeki İslam fetihlerine kadar olan süreçler dâhilindeki İran tarihleri ikincisi ise Beyhakî'nin öncülüğündeki İslam dönemi hanedanlık tarihi olarak nitelendirilebilecek eserlerdir (Aydoğmuşoğlu 2019: 145-146).

İran'da eser veren müellifler ortaçağ İslam tarihi yazıcılığının etkisinde kalıp eserlerinin kronolojik sıralamasını Hz. Âdem'den başlatarak kendi dönemlerine kadar getirmişlerdir. Yazarlar çoğu zaman eserlerini bir emir ve rica üzerine kaleme almışlardır. Emir ve talep doğrultulu eserler, emri veren sultanın veya hâkimin övülmesi ile başlayıp, aynı doğrultuda yazılıp sonlandırılmıştır. Safeviler devrine kadar İran'da yazılmış birçok eser bulunmakla birlikte en önemlileri şunlardır:

- Ebû Mansûr el-Ömerî; Mukaddime-i Şehnam-i Ebû Mansûr
- Ebû Yakup Sicistanî; Keşf el-Mahçûb-ı Sicistanî
- İbn Sînâ; M'iracname
- Nişabûrî; Nevruzname
- Nizâmülmülk; Siyasetname (Çetin-Dilek 2017: 16-17).

Safevi Devleti'nin ilk dönemlerine bakıldığında ise tarih yazıcılığı, devle-

tin yeni kurulmuş olması ve Şah İsmail'in Şiiliği devletin resmi mezhebi olarak belirlemesi sebebiyle pek gelişme gösterememiştir (Şeşen 1998: 357). Ancak bunlara rağmen yine de XVI. yüzyılda müstakil birçok eser verilmiştir (Mustafayev 2017: 9). Bu eserler içerisinde Farsça nesir fazla gelişim gösterememiştir. Bunun en önemli nedeni ise, Safevi öncesi ve sonrası Arapçaya olan bağlılıktır. İran'da Farsça yazılan nesirler ise Timurlular Devri'nin üslubunu yansıtmaktadır. Bu asırda yazılan eserlerin muhtevası Safevi sultanlarının askeri başarıları, Şia mezhebi ve on iki imamlardır (Çetin-Dilek 2017: 17-18). On iki imamlar ve ehlibeyt vurgusu dönem kaynaklarının ana unsurlarından biri olmuştur. Özellikle Safeviler'in Şia'yı devletin resmi mezhebi olarak kabul etmeleri dönemin tarihçilik anlayışı içerisinde yer bulmuş ve bu durum birçok eserde belirgin bir hal almıştır. Zira Safevi müelliflerince şahlar 12. İmam olan Hz. Mehdi'nin yeryüzündeki temsilcileridir. Bu bağlamda Safeviler'in soyu kaynaklarda Şia inancının yedinci imamı olan Musa el-Kazım aracılığıyla Hz. Ali'ye dayandırılır (Aydoğmuşoğlu 2019: 146-147).

XVI. yüzyılda Safeviyye tarikatının kurucusu Şeyh Safiyüddîn Erdebilî ile ilgili tarihi malumatlar da birçok eserde işlenmiştir. Aynı zamanda bu dönemde yazılan kroniklerin birçoğunda Safeviler öncesi İran'da hüküm süren Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri ile ilgili de önemli bilgiler mevcuttur. Safevi tarih yazarlarının bazıları İlhanlı, Akkoyunlu ve Çağatay Devletleri'nin bir mirası olarak on iki hayvanlı Türk takvimini tarihlendirmelerinde kullanmışlardır (Aydoğmuşoğlu 2019: 149-150).

Safevi kaynaklarına göre Safevi ülkesi, Osmanlı kroniklerinde olduğu gibi korunmuş memleket anlamına gelen “*Memâlik-i Mahrûse*” olarak adlandırılmıştır. Dolayısıyla müellifler Safevi şahlarının isimlendirilmelerinde de yüceltici lakaplar kullanmışlardır. Bu lakaplara binaen de kroniklerde şahların ilahi güçlere ve toplum üzerinde şahsi karizmaya sahip oldukları belirtilmiştir. Her ne kadar bu algı Çaldıran mağlubiyetiyle zarar görmüş olsa da Safevilere altın çağını yaşatan Şah I. Abbas (1587-1629) dönemi ile yeniden inşa edilmiştir (Aydoğmuşoğlu 2019: 150).

Osmanlı ve Safevi kroniklerinde benzerliğin yanı sıra bazı durumlarda farklılıklar da söz konusudur. Özellikle Osmanlı kaynaklarında olduğu gibi Safevi kaynaklarında Osmanlı Sultanları'nı kötüleyici ifadeler pek rastlanılmamaktadır. Safevi kaynaklarında Osmanlı Padişahları için “*Hüdavendigâr-ı*

Rûm” ve Osmanlı paşaları için “*Serdâr-ı Rûm*” isimlerinin kullanılmasının yanı sıra Osmanlı Devleti’nin farklı kademeleri içinde “*Devlet-i Rûm, Elçi-i Rûm, Sipâhi-i ‘Osmânî ve Cânip-i Rûm*” isimleri de kullanılmıştır (Aydoğmuşoğlu 2019: 150).

XVI. yüzyılda yazılmış Safevi kroniklerinin diğer önemli bir yönü ise, Farsça yazılmasına rağmen Türkçe kelimelerin sık sık kullanılıyor olmasıdır. Metinlerde “*eşik- ağası, topçı, koşun, tiyul, ulga,*” gibi terimlerin kroniklerde çokça kullanılması, bu dönem müelliflerinin Farsça içinde Türkçeye de önem verdiklerini göstermektedir (Mustafayev 2017: 25). Ancak İran’da Türk hâkimiyetinin tarih yazıcılığının gelişmesine büyük katkısı olmasına rağmen bu dönemde kaleme alınan eserlerin tümünün Farsça olması dikkat çekicidir (Aydoğmuşoğlu 2019: 146).

2- XVI. Yüzyılda Yazılmış Safevi Kronikleri

2.1. Safvetü’s-Safâ (İbn-i Bezzâz)

Eserin müellifi İbn-i Bezzâz’dır. Yazarla ilgili bilgilerin kısıtlı olmasıyla birlikte müellifin, Şeyh Safiyüddîn Erdebîlî’nin oğlu ve halifesi Şeyh Sadreddîn Erdebîlî’nin müridi olduğu bilinmektedir. Yazar Safvetü’s-Safâ isimli eseriyle tanınmaktadır. Yapıtın tam adı Mevâhibü’s-seniyye fî Menâkibi’s- Safevviye’dir² (Cebecioğlu 1999: 378).

XIV. yüzyılda yazılmış olan bu eser, Şeyh Safiyüddîn ve Erdebil tarihinden söz eden ilk kroniklerdendir. İbn-i Bezzâz tarafından 1357/1358 yılında tamamlanan eser Şeyh Safiyüddîn Erdebîlî ve müritleri ile ilgili bilgiler vermektedir. Bunların yanı sıra İran toplumunun yaşayış tarzları ve toplumsal sınıflar hakkında da önemli sosyolojik bilgiler içermektedir. Kaynakta dönemin önemli pehlivanları ve ahilerin isimlerinin yanı sıra Erdebil şehrinin kaç kapısının olduğu ve kapıların isimleri eserde çokça zikredilmektedir. Müellifin yer yer kullandığı süslü ve ağır ifadelerle rağmen eserin genel itibarı ile sade bir dille kaleme alındığı ifade edilebilir. Eserde Farsçanın yanı sıra, şiir bölümleri başta olmak üzere Azeri Türkçesi de kullanılmıştır. Şah I. Tahmasb’ın emriyle esere Mir Ebu el-Fettâh Hüseyinî tarafından Şah Tahmasb Dönemi’ne kadar olan süreçler eklenmiştir. Edward Browne eserin, Safvetü’s-Safa’dan önce yazılmış

² XIV. yüzyılda yazılmasına rağmen Şeyh Safiyüddîn ile ilgili en eski bilgileri vermesinden ötürü, Safvetü’s-Safâ isimli eserin bu başlık altında değerlendirilmesinin önemli olduğunu düşünmekteyiz. Bk. (Cebecioğlu 1999: 378).

olan Menâkıbü'l-Ârifîn isimli eserden taklit edilmiş olabileceğini öne sürmüştür (Şah 2007: 2). Eserin birçok yerde farklı nüshaları mevcuttur. Bu yerlerden bazıları şöyledir;

- Meşhed Hz. İmam Rıza Kütüphanesi,
- Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü,
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı,
- Manchester Üniversitesi Conrad Kütüphanesi'dir (Javanshir 2007: 2-3).

Kaynak Nişatî Şirazî tarafından 1542/1543 yılında Türkçeye çevrilmiştir (Javanshir 2007: 2-3). Bir dibace, mukaddime ve toplamda 12 bölümden oluşan eseri Gûlam Rıza Tabatayî Mevd 1994 yılında Tebriz'de yayınlamıştır. Eser Ressam Hakikî'nin hattıyla yazılmış Şeyh Safiyüddîn Erdebilî'nin şu şiiri ile başlamaktadır (İbn-i Bezzâz 1994: Bölüm 1):

Farsçası

Sefiyem, safiyem gencan nemayem,
Bê dil derde jêrem ten bî devayem,
Kes bê hestî ne borde rah baveyan
Ez bê nistî çu yaran hakê payem.

Tercüme-1

Sefiyim, safım hazineleri gösterenim,
Gönlünde derin dertler dermansız yüreği olanım
Kimse varlık dünyasında tahminle/hicapla yol bulmamıştır
Ben yokluğumla dostlarımın ayağındaki toprak oldum. (Kesrevi 2019: 144-148)

Tercüme- 2

Sefiyim safiyim (*Bu iki kelime arasında cinas vardır. Biri seçkin biri katıksız saf anlamına gelmektedir.*) Defineleri gösterenim (*Mısrada ilham sanatı vardır. Genç/hazine kelimesi derviş ve müritleri hatırlatmaktadır.*) Gönlü derinden yaralanmış, bedeni derman bulmaz biriyim. Kimse varlıkla hakka yol

bulamamıştır. Yokluğumla yarenler/dervişler gibi yola (*hakikat yoluna*) koyulmuşum.

2.2. Fütûhât-ı Şâhî- Sadreddîn Sultân İbrâhîm Emînî Herevî (ö. 1534/1535)

Diğer bir ismi de Fütûhât't-ı Emînî olan eser, Sadreddîn Sultan İbrâhîm Emînî Herevî tarafından 1519 yılında kaleme alınmıştır (Sevakıb 2001: 27-28). Yazar 1477/1478-1534-1535 yılları arası yaşamıştır (Aydoğmuşoğlu 2019: 153). Müellif gençliğinde Herat'ta bulunmuş ardından 1518 yılında Şah İsmail'in sarayına gitmiştir. Şah İsmail'in yanında bulunmasından dolayı olayları bizzat yaşayıp gözlemlemiştir. Fütûhât-ı Şâhî iki ciltten meydana gelmekte olup birinci cildi beş bölümden müteşekkildir. Bu bölümlerde Şah İsmail'in çocukluk dönemlerinden söz edilmektedir. Eserin ikinci cildinde ise; Şah İsmail'in tahta geçişinden sonra geçen ilk 12 sene anlatılmaktadır (Sevakıb 2001: 29-30).

Eser Şah İsmail döneminin yanı sıra Safeviler'in hükümet olmadan önce Erdebil şehrinde bulunan Safeviyye tarikatı ve Şeyh Safiyüddîn Erdebîlî'den de söz etmektedir. Kitapta Safeviler'in başlarda dini bir kurumken daha sonra siyasallaşma süreçlerini ve güçlenip İran coğrafyasına hükmetme aşamaları ile ilgili önemli malumatlar sunulmuştur. Safevi Devleti'nin siyasal, kültürel, sosyal olarak ileri düzeyde oldukları ile ilgili bilgiler kaynağın ana temalarından birini oluşturmaktadır. Müellif eserinde İran coğrafyasının Safevi hanedanlığı döneminde tarihinin en güçlü dönemlerinden birini yaşadığını vurgulamıştır. Kaynakta olaylar anlatıldıktan sonra mesnevi ve şiir örnekleri sunulmuştur. Dili oldukça ağır ve edebi olan kitabın genelinde ise Farsça ve Arapça şiirler mevcuttur (Sadreddîn Sultan İbrahim Emînî 2004: Önsöz, 37, 54, 57-58, 63, 66, 70, 469). Şiir bölümlerinde geçen ve Farsça olarak ağır bir üslupla kaleme alınmış bir beyit örneği ise şöyledir (Sadreddîn Sultan İbrâhîm Emînî 2004: 58).

Farsçası

Ez şestê gaza eger resed tire kêder,

Defeş ne zırh koned ne çevşen ne sîper.

Tercümesi

Kaza ve kaderimizde bir şey varsa gerçekleşir,

Onu uzaklaştırmak için ne zırh ne cevşen ne de bir siper gerek.

2.3. Habîbü's Siyer- Hândmîr (ö. 1535/1536)

Eserin müellifi Gıyâseddin b. Hâce Hemâmeddîn Muhammed b. Hâce Celâleddîn bin Burhaneddîn Muhammed Şîrâzî'dir. Müellif aynı zamanda ilim sahasında Hândmîr (ö. 1535/1536) ismiyle tanınmaktadır. XVI. yüzyılın önemli tarihçilerinden olan yazar, Şah I. İsmail'in çağdaşıdır. Müellif 1475/1476 yılında Herat'ta doğmuş ve Sultan Hüseyin Baykara'nın sarayında Vezir Ali Şîr Nevâî'den eğitim almıştır (Sevakıb 2001: 26-27). 1505/1506 yılında Herat müderrisliğine atanmış, Şah I. İsmail döneminde ise Herat ve Horasan kadısı olmuştur. Yazar 1535/1536 yılında Hindistan'da vefat etmiştir (Javanshir 2007: 6).

Hândmîr Timur devri tarih yazıcılığının en önemli isimlerinden biri sayılmaktadır. Bu eser ile Safevi çağı tarihçilerini önemli ölçüde etkilemiştir. Müellif eserinde, İlhanlı veziri ve tarihçisi olan Reşîdüddîn Fazlullah'ın tarih metoduna uyarak kronoloji yapmadan bölümlerde her devrin sonuna vezirler ve sair devlet adamları ile ilgili bilgiler içeren kısımlar koymuştur (Aydoğmuşoğlu 2019: 148). Eser Hândmîr'in seyyidler, kadılar ve sadrların başı olan Gıyaseddîn Muhammed b. Yûsuf Hüseyinî'nin adına yazdığı, onun öldürülmesinden sonra Safevîler'in Herat valisi Durmuş Han'ın veziri olan Hâce Habîbullâh-ı Savel'in adına tamamladığı genel bir dünya tarihidir (Aka 1997: 551-552).

Yazar yapıtın yazımına 1520-21'de başlayıp 1523-24 yılında bitirmiştir (Sevakıb 2001: 26-27). Kaynak her biri dört cüzden oluşan üç ciltten meydana gelmektedir. Eserde Timurlular ve Safevi sultanları ile ilgili malumatların sonunda dönemin âlimleri ve büyük kişiliklerin vefatları yer almaktadır. Eser Celâleddîn Hümâyûn tarafından 1954 yılında Tahran'da basılmıştır (Şeşen 1998: 249).

Eserin cilt içerikleri ise şöyledir;

- Birinci cilt; Peygamberler, âlimler, İslam'dan önceki Arap ve İran hükümdarları, H.z Muhammed ve dört halife dönemi.
- İkinci cilt; On iki imamlar, Emeviler, Abbasiler.
- Üçüncü cilt; Türkistan Hanları, Cengizhan ve halefleri, Mısır ülkesi, Kirmanlar, Loristan Atabeylikleri, Muzafferiler, Serbederalar, Timur ve halefleri, (Sultan Hüseyin Devri'ne kadar), Şehriyaran-ı Rüstemdar ve Mazenderan, Kürtler ve Şah I. İsmail (Sevakıb 2001: 26-27).

2.4. Târîh-i Cihânguşâ-i Hâkânî

Eserin müellifi belli olmayıp 1540-1548 yılları arası yazıldığı düşünülmektedir. Kitabın Şah I. Tahmasb döneminde veya onun vefatından sonra kaleme alındığı tahmin edilmektedir. Kaynakta genel itibarıyla Şah I. İsmail dönemi olayları anlatılıp Şah I. İsmail'in nesebi ve Safevi devletinin kurulma süreci üzerinde durulmuştur. Bazı nüshalarda yapıtın tam adı “*Târîh-i Cihânguşâ-i Hâkânî Süleymân Şân Sâhip Kıran Şâh İsmail Bahâdır Hân'dır*”. Eser kendinden önceki birçok kitaptan ilham alınarak yazılmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir; İbn-i Bezzâz tarafından yazılmış olan Safvetü's-Safâ, Hândmîr tarafından yazılan Habîbü's-Siyer ve Sadreddîn Sultân İbrâhîm Eminî tarafından kaleme alınan Fütûhât-ı Şâhî'dir. Târîh-i Cihânguşâ-i Hâkânî aynı zamanda Habîbü's-Siyer'in tamamlayıcısıdır. Yapıt Allah Deta Mezter tarafından 1988 yılında İslam Abad'da basılmıştır (Sevakıb 2001: 27-28).

2.5. Lübbü't- Tevârîh- Yahya Kazvinî (ö. 1555)

Eserin müellifi Yahya Kazvinî 1481 yılında Kazvin'de doğmuştur. Seyit bir aileye mensup olan yazar Şah I. Tahmasb'ın hizmetinde bulunmuş ve Şah tarafından kendisine “*Yahya-i Masum*” lakabı verilmiştir. Sünni olmasından ötürü bazı çevrelerce sevilmeyen Kazvinî birtakım şikâyetler neticesinde hapse atılmıştır (Kurtuluş 2002: 158). İsfahan'da hapisteyken 1555 yılında vefat etmiştir. Müellif, Lübbü't-Tevârîh isimli eserini 1541-42 yılında Şah İsmail'in dördüncü oğlu Ebu el-Fêth Behram Mirza ve Safevi taraftarları için kaleme almıştır. Bu eser özlü sözlerle dolu olan ve Avrupalıların yararlandığı ilk farsça tarih kitabıdır. Eser İslam öncesinden başlanarak Safevi dönemine kadar gelmektedir. Kitap toplamda dört bölümden müteşekkil olup, bölümler ise şöyledir (Sevakıb 2001: 31-32):

- Birinci bölüm, Hz. Muhammed ve on iki imamın hayatları ile ilgili bilgiler içermektedir.
- İkinci bölüm, Pişdadîyan Padişahları, Keyanîyan ve Sasaniler'den geniş bir şekilde söz etmektedir.
- Üçüncü bölüm, üç makale altı konudan oluşmaktadır. Raşit halifelerden, Beni Ümeyye ve Beni Abbas ailelerinden, Tahiriler, Saffariler, Samaniler, Gazneliler, Gûrîler, Büveyoğulları, Selçuklular, Atabekler, Harzemşâhlar, İsmaililer, Kirmanlar, Moğollar, Çobaniler, Celâyirîliler

Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Özbek Sultanlarından oluşmaktadır.

- Dördüncü bölüm, tamamıyla Safevi tarihine ayrılmıştır.

Kaynak incelendiğinde tarihlendirmelerde hataların olduğu görülmektedir. Dolayısıyla araştırmalar yapılırken dönemin diğer kaynaklarının da incelenmesi ve birbirleri ile karşılaştırılması zaruridir (Aydoğmuşoğlu 2019: 154). Eser Seyyid Celaleddîn Tahrânî tarafından 1935 yılında Tahrân'da yayımlandıktan sonra başka bir basımı da 1984 senesinde yapılmıştır. Ayrıca kitabı 1621 yılında Pietro Della Valle İtalyancaya, 1690 yılında ise Antonio Gollando Latinceye çevirmiştir (Kurtuluş 2002: 158). Eserin dördüncü bölümü ise 2011 yılında H. Mohemmed Nejad tarafından "Safevi Tarihi" ismiyle Ankara'da yayınlanmıştır (Aydoğmuşoğlu 2019: 154).

2.6. Târîh-i Şâh İsmâîl ve Şâh Tahmasb (Zeyl-i Habîbü's-Siyer)- Emir Mahmut (ö. 1587/1588)

Eserin müellifi Herat'ta doğmuş ve ilmi eğitimler almış olan Emir Mahmut'tur. Aynı zamanda Habîbü's-Siyer isimli kitabın yazarı Hândmir'in de oğludur. Yazar Herat valisi Tekeli'nin talebi üzerine 1546/1547-1550/1551 yılları arası eserini yazmıştır. Emir Mahmut 1587/1588 tarihinde vefat etmiştir. Müellif hicri sekizinci ve onuncu asır aralığındaki olayları eserinde işlemiştir. Yazar, Şah I. İsmail ve Şah I. Tahmasb devirlerine bu eserinde yer vermiştir. Ayrıca Şeyh Safiyüddîn Erdebîlî'nin hayatına ve Şah I. İsmail'in çocukluk dönemine de değinilmiştir. Yapıtta genel olarak Timur devletinin sona ermesi ve Safevi devletinin kurulma aşamaları anlatılır. Bunların yanı sıra Horasan ve Herat'ta dönemin siyasi olaylarına da değinilmiştir. Söz konusu eser Herat'ta yazıldığı için Herat tarihi bakımından önemli bir kaynak sayılmaktadır. Müellif eserini oluştururken Fütûhât-ı Şâhî ve Safvetü's-Safâ gibi önemli eserlerden faydalanmıştır. Târîh-i Şâh İsmâîl ve Şâh Tahmasb'ın birçok nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalar dünyanın farklı kütüphane ve müzelerinde muhafaza edilmektedir. Muhafaza edilen kütüphane ve müzeler şöyledir (Sevakıb 2001: 43-46):

- İran- Vezirî Yêzd Kütüphanesi
- İran- Melekê Tahrân Kütüphanesi
- Almanya- Tübingen Kütüphanesi
- İngiltere- Cambridge Kütüphanesi
- İngiltere- Britanya Müzesi

Dili oldukça ağır olan eserin tamamında ise kinayeli bir anlatım söz konusudur. Emir Mahmut kitabını yazarken kendinden önce yazılan birçok kaynaktan faydalanmıştır. Diğer eserlerde olduğu gibi bu eserde de Allah ve Peygamber konuları çokça işlenmiştir. Yapıt kendinden sonra yazılan Ahsenü't Têvârîh, Hülâsetü't-Têvârîh ve Âlem-Ârâ-yı Abbâsî isimli eserlere kaynak olmuştur. Eser 1991 yılında Ali Cerrahî tarafından Tahran'da yayınlanmıştır (Çetin-Dilek 2017: 38).

2.7. Târîh-i Nigâristân ve Târîh-i Cihân Ârâ- Ahmed b. Muhammed Gaffârî Kazvinî (ö. 1567)

Bu iki eserin müellifi Ahmed b. Muhammed Gaffârî Kazvinî'dir. Müellif 1494-1567 tarih aralığında yaşamıştır. Tarihçiliğinin yanı sıra tezkireciliği ile de ünlüdür (Sajjadi 1996: 280). Hattat, münşi, şair ve tarihçi olan Kazvinî, Safevi sarayında hürmet ve saygınlık kazanan önemli bir müelliftir. Hac vazifesini ifa etmek için Mekke'ye gitmiş ancak dönüş yolunda 1567/1568 senesinde vefat etmiştir (Aydoğmuşoğlu 2019: 156).

Târîh-i Nigâristân, müellifin en önemli yapıtlarından biri olup üç yüzden fazla tanınmış doğu ailelerinin soy kütükleri ve tarihlerinden söz etmektedir. Kitapta İslam dünyasının geçirdiği on asır dâhilinde; Peygamberin hayatı, Şia imamları ve İslam padişahlarına yer verilmiştir. Eser düzen ve tertip bağlamında Sadî'nin Gülistân'ına benzerlik göstermektedir. Kaynak 1502 yılına kadar olan hadiseleri içermektedir (Sevakıb 2001: 35-36). Eser Murteza Müderris Gilanî tarafından 1925 yılında Tahran'da basılmıştır (Çetin-Dilek 2017: 35).

Müellifin ikinci kitabı olan Târîh-i Cihân Ârâ da XVI. yüzyılın önemli kaynakları arasındadır. Eser Şah I. Tahmasb'a ithaf edilmiştir (Sevakıb 2001: 35-36). Yapıt İslam öncesi ve sonrası olayları 1564-1565 yılına kadar getirmektedir (Javanshir 2007: 17). Eserin dili oldukça sade ve akıcıdır. Müellif yapıtını kaleme alırken; Târîh-i Taberî, Târîh-i Belemî, Târîhe İbn Esemî Kûfî, Mürûcû'z-Zehab-i Mesûdî ve Târîh-i Muntezeme İbn Cevzî isimli eserlerden faydalanmıştır (Kaşanî/Kazvinî 1983: 5).

Hasan Nerakî tarafından Târîh-i Cihân-Ârâ ismiyle yayınlanan eser, üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm; Peygamberden ve on iki imamlardan söz etmektedir. İkinci bölüm ise İslam öncesi ve İslam dönemi hanedanlık ve sultanlara ayrılan iki fasıldan meydana gelmektedir. İslam öncesi fasılda, İran ve İran'ın dışındaki sultanlardan; İslam sonrası fasılda ise İslam hanedanlıklarına yer verilmektedir. Eserde bahsi geçen İslam hanedanlıkları şöyledir;

- Emeviler
- Abbasiler ve devamları olan Tâhirîler, Ağlebîler, Tolunoğulları, İhşidoğulları, ve Hamdânîler'dir.
- Şehriyârân-ı İspanya, Şehriyârân-ı Yemen, Şürefâ, Hâkimân, İsmailiyân, Mekiyân, Şehriyârân-ı Gîlân ve Mazenderân, Büveyhîler, Ziyârîler, Kâkûyîler
- Muşaşiler.
- Saffârîler
- Sâmânîler, Gazneliler, Harzemşahlar
- Selçuklular ve çağdaşları
- Eyyûbîler ve Yemen'de Resul Oğulları
- Gûrlular
- Şehriyârân-ı Mağrib
- Arap Emirleri
- Bizans
- Türkistan hâkimleri olan Karahanlılar ve Karahıtaylar
- Kürdistan ve Loristan Şehzadeleri
- Şehriyaran-i Mazenderân ve Rüstemdar
- Çevre sultanlıklar; Hürmüz, Şirvan, Karaman, Dulkadir, Maraş ve Malatya Sultanlıkları
- Moğollar
- Timur ve Timurlular
- Osmanlılar
- Karakoyunlular ve Akkoyunlular

Üçüncü bölüm ise sadece Safevi tarihine ayrılmıştır (Sevakıb 2001: 37).

2.8. Târîh-i Elçi-i Nizâm Şâhî (Târîh-i Kûtbtî)- Hurşâh b. Kubâd el-Hüseynî Nizâmşâhî (ö. 1565)

Eser XVI. yüzyılda Hurşâh b. Kubâd el-Hüseynî Nizâmşâhî tarafından

kaleme alınmıştır. Müellif İran’da doğmuş, Nizâmşâhî hükümdarlarından Burhan Nizâmşâh (1510-1554) zamanında Hindistan’a göç etmiş ve başkent Ahmednagar’a yerleşmiştir. Burhan Nizâmşâh, yakınlık kurmak için Nizâmşâhî’yi Safevi hükümdarı Şah I. Tahmasb’a elçi olarak göndermiştir. Nizâmşâhî 1545 yılında Rey şehrine gelip Şah’ın mahiyetinde bir buçuk yıl kalmıştır. Burada Gürcistan ve Şirvan’a düzenlenen seferlere katılmış ve daha sonra 1547 yılında Hindistan’a geri dönmüştür. Döndükten sonra Gûlkünde’ye gidip Kutubşâhîler’in hizmetine girmiştir. Nizâmşâhî 24 Haziran 1565 tarihinde Gûlkünde’de vefat etmiştir (Sıddıqı 2007: 192).

Müellifin en önemli eseri olan Târîh-i Elçi-i Nizâmşâhî bir önsöz ve yedi bölümden oluşmaktadır. Tarihi anlamda Safevi hanedanlığını öven bir eser olmasının yanı sıra ılımlı bir dil kullanması bakımından önemlidir. Eserin dili oldukça sade olup Habibü’s Siyer’den oldukça yararlanılmıştır. Ayrıca yazar kitabın mukaddime bölümünde kendi hayatından da pasajlar vermektedir (Hurşâh b. Kubâd el-Hüseynî 2000: 9-30). Müellif eserini kaleme alırken kendinden önceki bazı önemli yazarlardan etkilenmiştir. Etkilendiği yazarlar arasında; Taberi, Beyzavî, Hamdullah el-Müstefî, Mirhond ve Şâh Tahmasb vardır (Şeşen 1998: 361). Yapıt genel itibarı ile umumi bir dünya tarihi kitabıdır. Eserin son kısımları Şah I. Tahmasb ve Safevilere ayrılmıştır. Osmanlılarla ilgili kısımlarda ise Kanuni Sultan Süleyman dönemi anlatılmaktadır (Gündüz 2015: 41).

Eser Gûlkünde’de Sultan İbrahim Kûtubşâh’ın döneminde (1550-1580) telif edildiği için “Târîh-i Kûtbi” adını almıştır. Eserin mukaddime bölümünde Hz. Âdem’den başlanarak peygamberler tarihi anlatılır. Bölümlerde ise hanedanlık tarihlerinden söz edilir. Eserin bölüm içerikleri şöyledir;

- Birinci bölümde; İslam öncesi İran, Yemen, Arabistan tarihlerinden söz edilir.
- İkinci bölümde; Hz. Muhammed, Raşid Halifeler, Emeviler ve Abbasilerden bahsedilir.
- Üçüncü bölüm; Mahalli hanedanlıklara yer ayrılmıştır.
- Dördüncü bölümde; Cengiz Han’dan söz edilir.
- Beşinci bölümde; Türkistan’da Timur’un yükselişi ve Hindistan’da Ekberşah’a kadar olan Babür tarihinden söz edilmektedir.
- Altıncı bölümde; Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlılar’a yer verilmiştir.

- Yedinci bölümde ise; Delhi sultanlarından söz edilir (Sıddıquî 2007: 192).

Eser Muhammed Rıza Nasırî ve Koaçi Haneda tarafından 2000 yılında Tahran'da basılmıştır (Hurşâh b. Kubâd el-Hüseynî 2000: Mukaddime).

2.9. Tekmîletü'l-Ahbâr Şirazlı Abdi Bey (ö. 1580)

Eserin müellifi 1515-1580 yılları arası yaşayan Nuveydî mahlaslı Şirazlı Abdi Bey'dir. Abdi Bey 1530 yılında Safevi sarayında hizmete başlayıp hümayun defterhanesinde muhasebeci vazifesini üstlenmiştir. Yazar Şah I. Tahmasb'ın yanında bulunmuş ve çeşitli seferlerine katılmıştır. Tekmîletü'l-Ahbâr isimli eserini, yaratılıştan 1570 senesine kadar getirmektedir. Kitap özel olarak Safevi tarihinden söz etmekle birlikte, Safevi Sultanları ve savaşlarında da ayrıntılı olarak bahseder. Müellif söz konusu yapıtını Şah I. Tahmasb'ın kızı Perihan Hanım'a hediye etmiştir. Kitap, Habîbü's-Siyer, Ahsenü't-Tevârîh ve Cihân Ârâ gibi umumi tarihlere şamildir. Abdi Bey eserini yazarken çağdaşları Hasan Bey Rumlu ve Kadı Ahmet Gâffarî'nin tesirinde kalmıştır. Günümüzde eserin tek bir nüshası mevcuttur. Bu nüsha Melekê Tahran Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir (Sevakıb 2001: 50-53).

Eserde İsrail peygamberleri ve Hz. Muhammed'in hayatından söz edildikten sonra, İslam öncesi ve sonrası İran sultanları zikredilmiştir. Kitap, Cihân Ârâ gibi eserlerle kıyaslandığında, tarih yazıcılığı bakımında ikinci planda kalmaktadır. Müellifin ayrıca Cevher-i Ferd, Tarabnâme, Defter-i Derrest, Şeb-i Târ ve Heft Ahter isimli manzum eserleri de bulunmaktadır. Tekmîletü'l-Ahbâr Abdülhüseyn Nevâyî tarafından 1990 yılında Tahran'da yayınlanmıştır (Çetin-Dilek 2017: 41).

2.10. Tezkire-i Şâh Tahmasb- Şah I. Tahmasb (ö. 1576)

Eser Safevi sultanlarından Şah I. Tahmasb'ın bizzat kaleme aldığı bir hal tercümesidir. Müellif saltanat süresi olan 1524-1576 yılları arasındaki bilgileri eserinde işlemiştir. Şah Tahmasb kitabında, Şah İsmail'in ölümü üzerine tahta oturduğunu bu esnada Özbekler'in saldırısıyla karşı karşıya kaldığını ve oradan Kazvin'e nasıl geçtiğini akıcı bir üslupla anlatmıştır. Şah Tahmasb babası Şah İsmail döneminde olduğu gibi kendi döneminde de Osmanlı Devleti ile sorunların devam ettiğini belirtmektedir. Kanuni Sultan Süleyman'la çağdaş olmasının büyük bir talihsizlik olduğunu eserinde vurgulamıştır. Şah Tahmasb Kanuni

Sultan Süleyman'la olan kötü ilişkilerine rağmen kendisine hürmetten kaçınmamış ve sürekli kendisine Hazret-i Hândigâr diye telaffuz ettiğini de beyan etmektedir (Akkaya 2014: 208).

Bu eser vermiş olduğu tarihsel bilgilerin yanı sıra Şah Tahmasb'ın edebi kişiliğinin öğrenilmesi açısından da son derece önemli bir kaynaktır. Yapıtın dili son derece sade ve akıcıdır. Kitap Emirûllâh Safevi tarafından 1984 yılında Tahran'da basılmıştır (Çetin-Dilek 2017: 36-37).

2.11. Cevâhirü'l-Ahbâr- Münşi Budak Kazvinî

Eser Safevi devletinde kâtiplik görevi de yapan Münşi Budak Kazvinî tarafından kaleme alınmıştır. Budak Kazvinî'nin şahsı ile alakalı bilgiler son derece sınırlı olup, Cevâhirü'l-Ahbâr isimli eseri ile ilgili bilgiler ise mevcuttur. Müellif yapıtını Şah II. İsmail'e takdim etmiştir. Kitap yaratılıştan 1576 yılına kadar olan bilgileri içermektedir. Müellif eserde kendi biyografisini de kaleme alıp olayların anlatılmasında ise kaynak vermeye özen göstermiştir. Yazar eserinde İslam öncesi ve sonrası yaşayan âlimleri ve olayları anlatmıştır. Eserin son bölümünde ise Safeviler anlatılmıştır (Sevakıb 2001: 38-40).

Kitap Şah I. Tahmasb döneminde yazılmış olmasına rağmen Şah II. İsmail'e atfedilmiştir. Eserin en önemli özelliği Budak Münşi'nin sürekli sultanın yanında olması ve seferlere iştirak etmesidir. Böylelikle bizzat gördüklerini kaleme almıştır. Eserde kimi bilgilere daha sonradan sıkça yer verilmesi göze çarpmaktadır. Münşi Budak yapıtını kaleme alırken Ebûbekr Tîhrânî'nin Kitâb-ı Diyârbekriyye isimli eserinden etkilenmiştir (Münşi Budak Kazvinî 1999: 30, 33, 40, 42). Eserin bilinen tek nüshası St. Petersbourg Kütüphanesinde. Bu nüsha müellifin kendi hattı ile kaleme alınmış olup Farsçadır (Sevakıb 2001: 39). Kitabın Safeviler ile ilgili bölümü Muhammed Rıza Nasirî ve Koaçi Hane tarafından 1999 senesinde Tokyo'da basılmıştır (Çetin-Dilek 2017: 36).

2.12. Ahsenü't- Tevârîh- Hasan Bey Rumlu (1577/1578)

Hasan Bey Rumlu 1530/1531 senesinde doğmuş, Şah İsmail'i Akkoyunlular'a karşı desteklemiş olan Türkmen Rumlu oymağına mensup bir ailedendir (Aydoğmuşoğlu 2019: 156). Müellif ömrünün bir kısmını Şah I. Tahmasb'ın yanında geçirmiş, Şah Tahmasb'tan sonra ise Şah Muhammed Hüdabende'nin hizmetinde bulunmuş ve 1577/1578 yılında ise vefat etmiştir (Javanshir 2007: 19).

Hasan Bey Rumlu tarafından kaleme alınan Ahsenü't-Tevârîh, Timur, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Osmanlı ve Safevi Devletleri'ni kronolojik sıraya göre anlatan dönemin önemli kaynakları arasındadır. Müellif on iki ciltten oluşan eserini 1577 yılında tamamlayıp Şah II. İsmail'e takdim etmiştir (Aydoğmuşoğlu 2019: 156). Eserin günümüzde sadece 1405-1493 ve 1494-1577 tarihli olaylarını içeren on birinci ve on ikinci ciltleri mevcuttur. Sade bir dil kullanılarak yazılan eserde, olaylar kronolojik sıraya göre düzenlenmiştir. Kitabın on birinci cildinde Şâhrur Devleti, Timur Devleti, Akkoyunlular ve Karakoyunlularla ilgili bilgiler verilmektedir. Yapıtın on ikinci cildinde ise; Safevi Devletinin kuruluş aşamaları, Şah I. İsmail Dönemi'nin önemli hadiseleri, Şah Tahmasb'ın uzun süren saltanat dönemi, Şah II. İsmail Devri ve Şah Hüdabende dönemleri anlatılmaktadır (Sevakıb 2001: 32-33). İranolog Muhammed Kazvinî ve Felix Tauer'in görüşüne göre eserin ilk on cildi hiç olmadığı ve sadece elimizde bulunan iki cildin müellif tarafından yazıldığı yönündedir (Hasan Rumlu 1978: 3).

Yapıtın en önemli yönü Safevi toplum yapısı ile ilgili verdiği bilgilerdir. Lala, Sadr, Daruga, Vekil, Kurçî vb. terimlerle ilgili açıklamalarda bulunulmuştur. Ayrıca eserde Safevi Devleti'nin kurulmasında rol oynayan Türk oymak ve aşiretlerle ilgili önemli bilgiler işlenmiştir. Başta İskender Bey Münşi olmak üzere birçok tarihçi Ahsenü't-Tevârîh'ten etkilenerek eserlerini kaleme almışlardır. Türkiye, İran, Hindistan, Rusya ve Avrupa kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunan eserin Gilan, Mazenderan ve Taliş'e ait kısmı B. Dorn tarafından 1858'de yayınlanmıştır (Aliyev 1997: 346-347). Ayrıca eser 1933-1935 yıllarında Ch. N. Seddon tarafından Farsça ve İngilizce olarak on iki cilt halinde yayınlanmıştır (Sevakıb 2001: 34).

2.13. Târîh-i Elfî

Safeviler devrinde Hindistan'da kaleme alınan eser 1585'te yazılmaya başlanmıştır. İslam dünyasının doğu sınırlarından söz etmesi hasebiyle önemlidir (E. Hoyi 2006: 782-783). Hindistan'da bulunan Babürler'in Sultanı Ekber Şah sanata, edebiyata ve tarihe çok önem veren bir şahsiyet olmasından dolayı sultanlığında ilim adamlarının olmasını ve birçok eser vermelerini istemiştir (Konukçu 1994: 542). Bu sebeple Sünnî ve Şii ilim adamlarından bin yıllık İslam tarihini kaleme almalarını talep etmiştir. Ancak müelliflerden başlangıç olarak Hicret'i değil de peygamberin vefat tarihini dikkate almalarını ve eseri öyle başlatmalarını istemiştir. Kitabın hazırlanmasına başkanı Ahmet Tatavî olan 7

kişiden müteşekkil bir kurul oluşturulmuştur. Ahmet Tatavî Moğol hükümdarı Gazan Han'ın sultanlığı dönemini ilk iki ciltte toplamıştır. Ahmet Tatavî'nin 1585 yılında ölümü üzerine eseri 1589 yılına kadar Asif Han Kazvinî tamamlamıştır (E. Hoyi 2006: 783). Yapıtı telif eden heyetin içerisinde Gıyaseddin Nekib Han Kazvinî, Mîr Fetullah Şirazî, Hekim Humam Gilanî, Hekim Ali Gilanî, İbrahim Serhendî, Hoca Nizamettin Herevî, Abdulkadir Bedaunî ve Molla Ahmet Tatavî bulunmaktadır (Sevakıb 2001: 55).³

Eser bin yıllık İslam tarihinden söz etmesinden ötürü Târîh-i Elfi adını almıştır. Müellifler eseri İslam Peygamberi döneminden başlatıp, Peygamber sonrası havadisleri ise kronolojik ve ayrıntılı bir şekilde vermişlerdir (Târîh-i Elfî 2003: 17, 27-28). İran, Hint ve Mâverâünnehir ile ilgili çok özel bilgiler sunmasının yanı sıra İslam tarihinin birinci asrında Arabistan, Şam, Küçük Asya (Anadolu) ve Kuzey Afrika ile ilgili de önemli bilgiler vermektedir. Dili oldukça sade ve akıcı olan kitabın el yazmaları ise; İran, İngiltere, Hindistan, Pakistan gibi ülkelerin kütüphanelerinde mevcuttur (Sevakıb 2001: 55-56). Eser 1999'da Seyyîd Ali Davud tarafından Tahran'da basılmıştır (Çetin-Dilek 2017: 44).

2.14. Hülâsatü't Tevârîh- Kâdî Ahmet Kummî (ö. 1606)

Eserin yazarı Kadı Ahmet Kummî 1546 yılında İran'ın Kum şehrinde dünyaya gelmiştir. Safevi devletinde önemli görevlerde bulunmuş ve Şah I. Tahmasb'ın sarayında münşilik görevine kadar yükselmiştir. Aynı zamanda Târîh-i Âlâm-Ârây-ı 'Abbâsî isimli eserin müellifi İskender Bey Münşî'nin de hocalığını yapmıştır. Müellifin 1606 yılında vefat ettiği düşünülmektedir. Yazar Hülâsatü't-Tevârîh isimli kitabını 1576-77/1591 yılları arasında yazmış ve Şah I. Abbas'a takdim etmiştir (Üstün 2016: 90-91).

Eser beş ciltten meydana gelip ilk dört cildi Hz. Âdem'den başlayarak Safevi devrine kadar olan olaylara şamildir. Beşinci ciltte ise sadece Safeviler'den söz edilmektedir. Ancak kitabın ilk dört cildi günümüze ulaşamamıştır. Müellif kitabını Şah I. Tahmasb'tan sonra gelen şahların saltanat devirlerine göre düzenlemiş ancak olayların kronolojik sırasına dikkat etmemiştir. Yazar eserinde ciddi bir şekilde sanata ve bilime ilgi duymuştur. Bunun en önemli göstergesi ise kitabın farklı bölümlerinde sanatkârlardan ve âlimlerden çokça söz etmesidir. Müellif eserinde ayrıca yaşamış olduğu dönemin sosyo-ekonomik ve

³ Nekib Han bu heyetin başkanlığını çok kısa bir süre yaptıktan sonra yerini Molla Tatavî'ye bırakmıştır. Bknz; (Sevakıb 2001: 55).

sosyo-politik yapısını da tenkit etmiştir. O devirde ortaya çıkan rüşvet, çapulculuk ve hırsızlık olaylarını kendince eleştirmiştir (Çetin-Dilek 2017: 40). Ayrıca kaynakta Osmanlı-Safevi ilişkilerine de değinilip Ahlat'ın Safeviler tarafından alınması ile ilgili malumatlar da verilmektedir (Musalı 2015: 24).

Yazarın bu eserinin dışında, Gulistân-ı Hüner, Muntenabü'l-Vûzera, Cem el-Hıyâr ve Mecma el-Şu'arâ isimli eserleri de mevcuttur. Kadı Ahmet Kummî eserini oluştururken tarihi kaynakların yanı sıra resmi belgelerden ve sözlü anlatımlardan da yararlanmış (Çetin-Dilek 2017: 40). Kitap İhsan İşrakî tarafından 2005 yılında Tahran'da basılmıştır (Aydoğmuşoğlu 2019: 157).

2.15. Şerefnâme- Şerefhân-ı Bitlisî (ö. 1603)

Eserin müellifi olan Emir Şerafeddin Hân b. Şemseddin b. Şerefhân İran'ın Kum kentinde doğmuştur (1543). Babası Şemseddin Bey Bitlis emiriyken idarenin kendisinden alınıp Tekelü Bey'e verilmesiyle Rojekî aşiretiyle birlikte Safeviler'e iltica etmiştir. Safeviler'e geçtikten sonra kendilerine Şah I. Tahmasb tarafından önemli beylik idareleri verilmiştir. Şerefhân-ı Bitlisî 1554 senesinde babasının rahatsızlığı sebebiyle Şirvan'daki Saliyan ve Mahmûdâbâd'ın idaresine getirildi. Şah II. İsmail'in Safeviler'in başına geçmesiyle kendisine emîrû'l-ümerâ unvanı verildi. Şerefhân ülkedeki iç isyanlar sırasında Şah II. İsmail'in kardeşi Hüseyin Mirza'yı desteklediği düşünülerek görevinden alınıp Nahcıvan bölgesinin başına getirilmiştir. Daha sonraları Safeviler ile olan görüş ayrılıklarından dolayı Osmanlı Devleti'ne iltica etmiştir. Osmanlı da III. Murat tarafından kendisine Bitlis hâkimliği verilmiştir. Şerefhân 1597 senesinde beylik idaresini oğluna bırakıp Şerefnâme isimli eserini kaleme almıştır (Özgüdenli 2010: 549). Müellif 1603 yılında Bitlis'te vefat etmiştir (Şerefhân-ı Bitlisî 1971: 27).

Şerefhân-ı Bitlisî, Şerefname isimli eserini 1597 yılında III. Mehmet'e atfetmiştir. Sade bir dille kaleme alınan eser iki ciltten müteşekkil olup; bir mukaddime, bir hatime ve dört bölümden meydana gelmektedir (Özgüdenli 2010: 549). Müellif eserin birinci cildinde Kürt tarihinden söz edip Kürt beylikleri ile ilgili detaylı bilgiler vermektedir. Şerefname'nin birinci cildinde geçen Kürt Emirlikleri şöyledir; Eyyûbî, Loristan, Mervanî, Baban, Erdelan, Cizre, Sohrab, Bitlis, Zırkan, İmadiye ve Bradost'tur. Şerefhân emirlikler ile ilgili bilgi verdikten sonra bunların birbirleri ile olan ilişkilerinden de söz eder. Eserin ikinci cildinde ise; Osmanlı Devleti'nin Anadolu'ya gelmesinden 1597 yılına kadar

geçen süreçlerden söz edilir. Osmanlının Safeviler’le olan ilişkileri kronolojik sıraya göre ele alınmıştır. Eserin ikinci cildinde Osmanlı Devleti’nde en çok Kanuni Sultan Süleyman Dönemi üzerinde durulmuş, Safeviler’de ise Şah I. İsmail ve oğlu Şah Tahmasb’tan ayrıntılı bir şekilde bahsedilmiştir (Şerefhân-ı Bitlisî 1971: 5-6).

Klasik eserlerin giriş kısmında olduğu gibi bu eserin de giriş bölümü de Allah’a hamd ve Hz. Muhammed’e salat ve selam ile başlamıştır. Daha sonra Allah’ın insanları farklı dillerden yarattığını Farsça, Türkçe, Afganca, Rumca ve Kürtçe gibi dillerin insanların hizmetinde bulunduğunu beyan edip konuya başlanmıştır (Şemî 2016: 49-50). Pek çok nüshası günümüze ulaşan Şerefname’nin orijinal nüshası olan 13 Ağustos 1597 tarihli nüsha, halen Oxford Üniversitesi Bodleian kütüphanesinde muhafaza edilmektedir (Özgüdenli 2010: 549). Eser ilk kez 1667 yılında Bitlis Beylerinden Ahmet bin Muhammed Bey tarafından Farsçadan Osmanlıcaya çevrilmiştir. Modern olarak kitabın ilk edisyonu ise; Veliaminof-Zernof tarafından 1860 yılında eserin I. cildi ve 1862 yılında ise II. cildi St. Petersburg’da yapılmıştır. (Şerefhân-ı Bitlisî 2019: 28).

2.16. XVI. Yüzyılın Diğer Önemli Eserleri

Yukarıda söz edilen XVI. yüzyıl Safevi kroniklerinin dışında bu dönemde yazılmış bazı umumi, yerel tarihler ve tezkireler ise şöyledir.

a- Tarih-i Kızılbaşan: 1598 yılında kaleme alınan ve müellifi belli olmayan eser Kızılbaşlar hakkında önemli malumatlar vermektedir (Çetin-Dilek 2017: 33). Kitapta Akkoyunlu ve Safevi Devleti’nde bulunan önemli Türkmen aşiretleri anlatılmaktadır. Yapıt 1982 yılında Mîr Haşim Muhâddîs tarafından Tahran’da basılmıştır (Aydoğmuşoğlu 2019: 157).

b- Enisü’l-Mü’minîn: Muhammed Hamevî tarafından 1531 tarihinde kaleme alınan kitap Şii mezhebi açısından önemli bir eser olup, Hz. Peygamberin hayatını özet bir şekilde sunduktan sonra Hz. Ali ve Şii imamı hakkında teferruatlı bilgiler sunmaktadır (Muhammed Hamevi 1984: Mukaddime). Eser 1984 yılında Mîr Haşim Muhâddîs tarafından Tahran’da basılmıştır (Çetin-Dilek 2017: 32).

c- Tuhfe-i Sami: Şah I. İsmail’in oğullarından olan Sam Mirza tarafından kaleme alınan Tuhfe-i Sami isimli tezkire, Safevi döneminin önemli yapıtları arasındadır. Kitap adını müellifi olan Sam Mirza’dan almıştır. Eser 1550-1561

yılları arası yazılmıştır. Eserin dili oldukça ağır olup, Arapça kelimelerden çokça yararlanılmıştır. 714 şairin biyografisinden söz eden müellif, şairleri harf sırasına göre düzenlemiştir (Mirza Şah 1935: 2-4). Yapıtın beşinci bölümü 1934 yılında Mevlevî İkbâl Hüseyin tarafından Patna'da neşredilmiştir. Eserin tamamı ise 1967 yılında Vahid Destgirdi tarafından yayınlanmıştır (Dağlar 2019: 80-81).

d- Ayinnâme-i Ekberi: Ebû Fazl 'Âllamî tarafından kaleme alınan eser tarih, ilmi ve edebi konuları içermektedir. Eser Hindistan'da kaleme alınmış olup özellikle Hindistan medeniyet tarihiyle ilgili önemli bilgiler içermektedir (Çetin-Dilek 2017: 44). Kitap üç ciltten oluşup üçüncü cildin çoğunluğu İranlı tanınmış kişilerin hikâyelerinden oluşmaktadır. Yapıtın I. ve III. ciltleri 1855 yılında Delhi'de tamamı ise Lukno ve Kalküta'da basılmıştır (Javanshir 2007: 14).

e- Heft İklim: Emin Ahmed-i Razi'nin 1588 yılında başlayıp 1593/1594 yılında bitirdiği eser, tezkire ve coğrafya içerikli bir yapıttır. Kitap yedi coğrafik bölge esasına göre yedi kısma ayrılmıştır. Her kısımda bu bölgelerde bulunan şehirlerin coğrafyalarından ve tarihlerinden söz edilmiştir. Ayrıca anlatılan bölgelerde bulunan 1560 şair ve devrin ileri gelenlerinin hayatları da eserde sunulmuştur (Şahinoğlu 1995: 114).

f- Nükavetü'l el-Asar fi-Zikrül-Ahyar: Eser Mahmut b. Hidayetüllâh Efûşte-i el-Natanzî tarafından kaleme alınmış olup iki ciltten meydana gelmektedir. Birinci ciltte; Şah Tahmasb, Şah II. İsmail, Şah Muhammed Hudabende ve Şah I. Abbas'ın tahta çıkışlarına kadar süren havadisler anlatılmaktadır. Eserin ikinci cildinde ise Şah I. Abbas'ın saltanattaki ilk on yılından söz edilmektedir. Kitap olayların kronolojik sırasına göre düzenlenmiştir (Javanshir 2007: 22). Eserin dili son derece ağırdır. Politik olayların dışında sosyal olaylarında ele alınması bakımından önemli bir yapıttır. Kitap İhsan İşrâkî tarafından 1994 yılında Tahran'da basılmıştır (Çetin-Dilek 2017: 47).

g- Târîh-i Hânî: Eserin müellifi Ali b. Şemseddîn Hacı Hüseyin Lahicî'dir. Yazar kitabın yazımına 921/1515 yılında başlayıp, 922/1516 yılının ortalarında tamamlamıştır. Eser Gîlan'ın 40 yıllık tarihi olan 880/1475-920/1515 yıllarını kapsamaktadır. Lahicî, Târîh-i Hânî isimli eserini Gîlan'ın sultanlarından Ahmet Han'ın (911/1505-943/1536) talebi üzerine yazmıştır. Yapıt üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölüm: Sultan Muhammed Han'ın vefatı ve Sultan Mirza Ali'nin tahta geçiş süreci ve bu süreçte yaşanan olaylar ile ilgi malumatlar sunulmaktadır.

İkinci bölüm: Sultan Mirza Ali'nin azli, Sultan Hüseyin dönemi hadiseleri, Sultan Hüseyin ve Mirza Ali'nin katledilmesi ile ilgilidir.

Üçüncü bölüm: Hz. Ali'nin hilafeti ve Sultan Ahmet Han dönemleri anlatılmaktadır. Ayrıca eserde Şah I. İsmail'in Gılan'da bulunduğu dönemlerden de söz edilmektedir. Kitapta Farsça ve Arapça şiirler mevcut olup dili ağırdır. Ayrıca eserde dönemin kültürel yapısı ve adetleri ile ilgili bilgilerde mevcuttur. Bernard Darn eserin orijinal nüshasını Nikola Hanikov'dan alıp 1857 yılında neşretmiştir. Ayrıca Darn esere Almanca bir mukaddime eklemiştir. İranolog Âllame-i Kazvinî Fransa'da Bernard Darn tarafından yayınlanan kitaba haşiyeler yazarak 1922 yılında yayınlamıştır (Ali b. Şemseddîn Hacı Hüseyin Lahicî 1973: Mukaddime, 7-31).

SONUÇ

Safevi Devleti'nin 1501 yılında kurulmasının ardından İran ve komşu coğrafyalarında dönemle alakalı birçok eser kaleme alınmıştır. XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde iyi bir ivme kazanamayan Safevi tarih yazıcılığı bu dönemden sonra müstakil eserlerin verilmesiyle yükselişe geçmiştir. İlk dönem eserlerin birçoğu devlet erkânının emirleri doğrultusunda kaleme alınmasından ötürü, hükümdar ve yöneticiler çokça övülmüştür. Kimi eserlerin müellifleri süslü ve ağır bir dil kullanmayı tercih etseler de eserlerin birçoğunda açık ve akıcı bir dil kullanılmıştır. Kronik yazarlarının devletin üst kademe mevkilerinde bulunmaları ve bizzat savaflara iştiraklerinden ötürü olayları yaşayıp kaleme almışlardır. Kendilerinden önce yazılan eserlerdeki bilgilere de çalışmalarında yer veren dönem müellifleri bu bilgileri eserlerine aktarırken kaynak vermeye özen göstermişlerdir.

İran coğrafyasında İslamiyet'in yayılmasıyla Arapça burada yaşayan insanların dillerine ve edebiyatlarına nüfuz etmiştir. Dolayısıyla bu dönemde yazılan eserlerde Arapçanın etkisi görülmektedir. XVI. yüzyılda yazılan eserlerde Arapçanın yanı sıra Türkçenin de etkisinin arttığı anlaşılmaktadır. Özellikle Azeri Türkçesi içeren kelimeler XVI. yüzyılda yazılmış olan eserlerin birçoğunda mevcuttur. Bunun en önemli sebebi ise İran coğrafyasında birçok Türk devletinin kurulmasıdır.

Çalışmada XVI. yüzyıl eserlerinin birçoğunda mevcut olan Osmanlı-Safevi ilişkileri konusuna da değinilmiş olup, bu eserlerde Safevi şahları ve Osmanlı sultanlarının ikili ilişkileri ve bu devletlerin birbirleri ile olan siyasi ve askeri münasebetlerine de kısmen değinilmiştir. Ayrıca çalışmada Safevi öncesi siyasi durumlar ile Safeviler'in kurulmasında etkili olan Safeviyye tarikatı ve Şeyh Safiyüddîn Erdebilî'nin nesebi hakkındaki bilgilere de yer verilmiştir.

Bu dönemde Safevi şahları da birçok eser kaleme almışlardır. Şah İsmail ve Şah Tahmasb tezkireleri bunlardan bazılarıdır. Şahlar eserlerini kaleme alırken iyi bir dil kullanıp dönem ile alakalı hükümdar gözüyle bilgiler vermektedirler. Safevi şahları Osmanlı sultanları gibi eserlerinde kendi isimlerinden çok mahlas kullanmaya özen göstermişlerdir.

KAYNAKÇA

A- Kaynak Eserler

AHMET B. MUHAMMED-I GAFFAR-I KAZVINÎ (1983), *Târîh-i Ni-gâristân*, Tashih: Aga Murtaza Müderrise Gilani, Çape Ferheng, Tahran.

AHMET TETEVİ, Gıyaseddin Nekib Han Kazvin-î, Mîr Fetullah Şirazî, Hekim Humam Gilanî, İbrahim Serhendî, Hoca Nizamettin Herevi, Abdulkadir Bedaunî (2003), *Târîh-i Elfî*, Gulam Reza Tebatayi Mecd, İntişarat İlmi Ferhengi, 1. Baskı, Tahran.

ALI B. ŞEMSEDDİN HACI HÜSEYİN LAHICÎ (1973), *Tarih-i Hânî*, (1. Basım), Tashih: Menuçer Stude, Bünyade Ferhenge İran, Tahran.

HASAN BEG RURLU (1978), *Ahsenü t Têvârîh*, Tashih: Doktor Abdul Hüseyini Nevayi, İntişarate Babek, Tahran.

HURŞÂH B. KUBÂD EL-HÜSEYNÎ (2000), *Târîh-i Elçi-i Nizâm Şâh*, Tashih: Doktor Muhammed Rıza Nesihî ve Koaçi Haneda, Encümen Asar ve Mefakhire Ferhengi, Tahran.

MIRZA ŞAH (1935), *Tuhfey-i Sami*, Tashih: Vahida Desgerdi, Ermekan, Tahran.

MUHAMMED HAMEVÎ (1984), *Enisü'l-Mü'minîn*, Tashih: Mir Haşema Mühedis, Besert, Tahran.

MÜNŞİ BUDAK KAZVINÎ (1999), *Cevâhirü'l-Ahbâr*, Tashih: Muhsin Behram Nejad, Mirase Mektub, Tahran.

İBN-İ BEZZÂZ (1994), *Safvetü's-Safâ*, Tashih: Gulam Rıza Tabatai Me-cid, Neşre Müsheh, Tebriz.

SADREDDİN SULTAN İBRAHİM EMİNÎ (2004), *Fütûhât-ı Şâhî*, Tas-hih: Muhammed Rıza Seberî, Tahran Üniversitesi Basın ve Yayın Kurumu, Tah-ran.

ŞEMÎ (2016), *Terceme-i Tevârîh-i Şeref Hân*, Haz., Adnan Oktay, Nubihar Yay., İstanbul.

ŞEREFHAN-I BİTLİSÎ (1971), Şerefname, Çev., M. Emin Bozarlan, Ant Yay., İstanbul.

ŞEREFHAN-I BITLİSÎ (2019), Şerefname, (6. Basım), Çev., Abdullah Yeğîn, Nubihar Yayınları, I, İstanbul.

B- Araştırma ve İnceleme Eserleri

AKA, İsmail (1997), “Hândmîr” *Diyânet İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları*, İstanbul, XV, 550-552.

AKKAYA, Ahmet (2014), “Şâh Tahmâsb-ı Safevî-Tezkire, Çev. Hicabi Kırılgaç”, *21. Yy'de Eğitim ve Toplum Dergisi*, (3) 9, 207-208.

AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat (2019), “Safevi Tarih Yazıcılığı ve Safevi Çağı Kronikleri”, *Türk Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4,(1), Bahar, 143-164.

ALİYEV, Saleh Muhammedoğlu (1997), “Hasan-ı Rûmlû”, *Diyânet İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları*, İstanbul, XVI, 346-347.

BALTA, Samet (2018), “Türkiye’de Safevi Tarihi Hakkında Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi” Turgay Gökğöz-Onur Kılıçer (Ed.), *II. Uluslararası Avrasya Çalışmaları Sempozyumu-Avrasya da Türkiyat ve Şarkiyat Çalışmaları*, 4-6 Temmuz İstanbul; Bildiriler (323-374) Demavend yayınları, İstanbul.

CEBECIOĞLU, Ethem (1999), “İbn Bezzâz”, *Diyânet İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları*, İstanbul, XIX, 378-379.

ÇETİN, Altan-DİLEK, Kaan (2017), *Safevi Tarihi*, İraniyat Yayınları, Ankara.

DEMİR, Mustafa (2007), “İslam Ortaçağında İran Bölgesindeki Tarih Yazıcılığı” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 34, 255-273.

DAĞLAR, Mehmet (2019), “Sam Mirza’nın Tuhfe-i Sami Adlı Tezkiresinde Geçen Şair Seyyidler ve Şii Âlimler”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, Nisan, 77-90.

E. HOYİ, Muhammed Tahi (2006), “Farsça’nın Hindistan’da Yaygınlaşması Tarih-i Elfi Kitabının Tanıtımı Müellif; Ahmet Tetevi ve Asıf Kazvini”, *XV. Türk Tarih Kongresi 11-15 Eylül 2006*, (IV/2 782-783), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 782-786.

GÜNDÜZ, Tufan (2015), *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*, (1. Basım), Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

GÜNDÜZ, Tufan (2008), “Safeviler”, *Diyânet İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları*, İstanbul, XXXV, 451-455.

GÜNDÜZ, Tufan (2010a), “Şah İsmail” *Diyânet İslâm Ansiklopedisi*,

Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, XXXVIII, 253-255.

GÜNDÜZ, Tufan (2010b) “Tahmasb” *Diyânet İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, XXXIX, 413-415.

KARADENİZ, Yılmaz (2014), “Safevi Devleti’nin Kuruluşu Meselesi; Kızılbaşların Ortaya Çıkışı” *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 3, Amasya, 55-67.

KESREVİ, Ahmed (2019), *Zeban Pak -Azeri Zeban Bastan*, Haz: Azizullah Alizade, İntişarate Firdevsi, Tahran

JAVANSHIR, Babak (2007), İran’daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler (Safevi Dönemi-I. Şah Tahmasb Hâkimiyetinin Sonuna Kadar/1576), (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KONUKÇU, Enver (1994), “Ekber Şah”, *Diyânet İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, X, 542-544.

KURTULUŞ, Rıza (2002), “Mîr Yahya Kazvîni”, *Diyânet İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara, XXV, 158.

MUSALI, Namık (2015), “Safevî Kaynaklarına Göre I. Şah Tahmasp ve Kanunî Sultan Süleyman Dönemi’nde Ahlat Ve Çevresinde Safevî-Osmanlı Savaşları”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, (2) 5, 16-31.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi (2010), “Şerefhan”, *Diyânet İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, XXXVIII, 548-550.

SAJJADİ, Sadıq (1996), “Gaffârî”, *Diyânet İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, XIII, 280-281.

SEVAKIB, Cihanbekhş (1380), *Târîh-i Nîgârî Asre Safevî ve Şinakht Menâbiğ ve Meâhiz*, İntişarate Nuyid Şiraz Yay., Şiraz.

SİDDİQUI, İqtidar Husain (2007), “Nizamşahî”, *Diyânet İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, XXXIII, 191-192.

SÜMER, Faruk (1976), *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, Ankara.

ŞAH, Serap (2007), *Safvetü’s Safa’da Safiyyüdü’n-i Erdebîlî’nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkabeleri C.1*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

ŞAHİNOĞLU, M. Nazif, (1995), Emîn-i Ahmed-i Râzî, *Diyânet İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, XI, 114.

ŞEŞEN, Ramazan (1998), *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, (Birinci Basım), İslam Tarih, Sanat Ve Kültürün Araştırma Vakfı Yay., İstanbul.

ÜSTÜN, İsmail Safa (2016), “Kummi, Kadı Ahmet”, *Diyânet İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, İstanbul, EK-2, 90-91.

VELİYEVA, Zülfiye (2007), *Safevi Devlet Teşkilatı (Tezkiretü'l Mülük'e Göre)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

YETİŞ, İbrahim (2014), *Osmanlı-İran Savaşları (1722-1746)*, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).